

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.23. 662 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 37:378:378.1:373.1

Кашхынбай Байжуман Балтабайулы

**БИЛИМ БЕРҮҮ УЮМДАРЫНЫН ЖЕТЕКЧИЛЕРИНДЕ
ПЕДАГОГИКАЛЫК ТОЛЕРАНТТУУЛУКТУ КАЛЫПТАНДЫРУУ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн
тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты
Окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Асипова Нурбубу Асаналиевна**, педагогика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер: **Ажибаева Айнура Жакшымбековна** педагогика илимдеринин доктору, доцент, Талас мамлекеттик университетинин Кесиптик билим берүү бөлүмүнүн директору

Токтомаматов Алмазбек Даткабекович педагогика илимдеринин кандидаты, доцент, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигине караштуу Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институтунун директору

Жетектөөчү мекеме: Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин педагогика кафедрасы (720044, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 56).

Диссертациялык ишти коргоо 2025-жылдын 10-январында саат 13.00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясына караштуу педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.23.662 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот (дареги: 720026, Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51). Диссертацияны коргоонун онлайн көрсөтүү коду: <https://vc.vak.kg/b/132-iro-djs-est>.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети (720026, Бишкек ш., И. Раззаков көчөсү, 51) жана Кыргыз билим берүү академиясынын илимий китепканаларынан (720040, Бишкек ш., Эркиндик проспекти, 25), ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын сайтынан (<https://vak.kg/>) таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 10-декабрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештинокумуштуу катчысы,

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент **Абдыкапарова А. О.**

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Заманбап жогорку окуу жайлардын билим берүү мейкиндиги – бул татаал, бирдей болбогон, көп деңгээлдүү кубулуш. Ал билим берүүдөгү ыкмалардын, максаттардын, мазмундун, терминологиянын, категориялардын жана стандарттардын биримдигине негизделген сандык жана сапаттык өзгөрүүлөрдүн тыгыз өз ара байланышы болуп эсептелет. Ошондой эле ал коомдун социалдык-экономикалык жана руханий өнүгүүсүнүн социалдык фактору болуп саналат жана ар кандай тармактар үчүн илимий-педагогикалык кадрларды алдын ала даярдоого багытталган. Андыктан билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин илимий жактан негизделген толеранттуулук башкаруусу билим берүү уюмдарындагы адамдык ресурстардын калыптанышына, келечектеги педагогикалык кадрлардын кесиптик даярдыгына жана билим берүү мейкиндигиндеги социалдык-психологиялык климатка зор таасир тийгизет.

Билим берүүнүн актуалдуу маселелеринин бири болуп Ж. Делордун 1996-жылы «Билим берүү – жашыруун кенч» аттуу макаласында айтылган тезис саналат. Анда автор төрт негизги принципти бөлүп көрсөтөт: жашоого үйрөнүү, таанып билүүгө үйрөнүү, иш кылууга үйрөнүү жана бирге жашоого үйрөнүү, башкача айтканда, бул айлана-чөйрө менен ынтымакта жашай билүү дегенди билдирет, демек толеранттуулукту сактоо маанилүү шарттардын бири болуп эсептелет.

Казакстан Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамында мамлекеттик билим берүү саясатында билим берүүнүн гуманисттик мүнөзү көрсөтүлгөн, ал окутуу процесси аркылуу окуучуларда жалпы адамзаттык жана улуттук баалуулуктардын гармониялык системасын калыптандырууга багытталган (2023).

Ошентип, билим берүү уюмдарынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу педагогика илимине да, билим берүү практикасына да тиешелүү актуалдуу маселелердин бири болуп эсептелет.

Толеранттуулук маселелери Казакстан жана Кыргыз Республикасынын окумуштууларынын эмгектеринде кеңири чагылдырылган. Казакстандык изилдөөчүлөрдөн толеранттуулуктун философиялык аспектиери боюнча төмөнкү авторлор өз салымдарын кошушкан: В. Ю. Дунаев, В.Д. Курганская (2010), Ф. К. Шамангалиева, А. Н. Нысанбаев, Г. Г. Соловьева, Н. Л. Сейтахметова (2015), Т. Х. Габитов (2013), Ж. Ж. Молдабеков (2003), С. Е. Шмаратов (2018), М. С. Шайкемелев (2013), Р. К. Кадыржанов (1999), А. А. Камалдинова, Г. К. Афидигалиева (2004), А. Т. Кульсариева, Ж. Н. Шайгозова, М. Е. Султанова (2018), З. Н. Исмагамбетова, А. Г. Карабаева (2014), Г. Ж. Нурышева, Ю. Е. Мырзабеков (2001) ж. б.

Толеранттуулукту калыптандыруунун саясий, маданий аспектиери боюнча төмөнкү казакстандык изилдөөчүлөр иш жүргүзүшкөн: А. А. Фролов (2004), М. Н. Шаяхметова (2003), Ж. С. Батталова (2009), Н. Б. Цепкова (2009), А. Тугель (2010), Дж. Дж. Картбаева (2011), Е. Л. Тугжанов (2011), М. В.

Карманова (2018), З. Б. Кабильбекова (2020), К. Багашаров (2011), С. С. Аубакирова (2015), Д. С. Дарябеков (2022) ж. б.

Чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектерин талдоо толеранттуулук көйгөйлөрдүн ар тараптан изилденгендигин көрсөтүп турат. Д. Г. Уайзман, Г. Х. Хант, Н. Давидс, У. Вахид сыяктуу изилдөөчүлөр билим берүү чөйрөсүндөгү жанжалдарды чечүүдө илимий талкуулардын маанисин баса белгилешкен.

Кыргыз Республикасында болсо, көп маданияттуу билим берүү жана этностор аралык байланыш маселелери терең жана ар тараптуу изилденген. А. Ачылова, Н. А. Асипова, Адылбек кызы Гулназ, Т. А. Сидорова, Ма Дюань сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринде бул маселелер кеңири чагылдырылган. Айрыкча, профессор Н. А. Асипованын «Маданияттар аралык коммуникациялар жана көп маданияттуу билим берүү» (2015) монографиясында глобалдашуу процесси күчөп жаткан учурда жаштардын көп маданияттуу чөйрөдө жашоо жана иштөө даярдоо зарылчылыгы белгиленген.

Адылбек кызы Гулназдын (2005) диссертациялык ишинде башталгыч класстын окуучуларын көп маданияттуу тарбиялоого улуттук-психологиялык факторлордун тийгизген таасири каралган. Ма Дюань (2023), У. Ж. Акматова (2023), А. К. Байсубанова (2024) сыяктуу изилдөөлөр студенттик чөйрөдө толеранттуулукту калыптандыруу шарттарына арналган. З. Р. Жоошбекова (2023), Г. А. Омурзакова (2024) элдик тарбиялоо салттарына негизделген көп маданияттуу билим берүү маселелерин изилдешкен.

Ошол эле учурда, жогорку билим берүүнү башкаруунун теориясы жана практикасы бир катар карама-каршылыктарды камтыйт. Бул карама-каршылыктар көп маданияттуулук шартында билим берүү уюмдарындагы, моралдык-психологиялык микроклимат жана жалпы билим берүү сапатын жакшыртуун камтыйт, мисалы:

- көптөгөн философиялык изилдөөлөрдүн болушу менен алардын ичинде педагогикалык толеранттуулук категориясынын рефлексиясынын жоктугу;
- адистердин кесиптик даярдыгын изилдөөлөр менен педагогикалык курамдын жетекчилердин толеранттуу өз ара аракетин изилдөөнүн жоктугу;
- билим берүү чөйрөсүндөгү этностор аралык көйгөйлөрдү жөнгө салуу зарылдыгы менен билим берүү уюмдарынын жетекчилеринде толеранттуулукту калыптандырууга арналган изилдөөлөрдүн жетишсиздиги;
- коомдун толеранттуу педагогикалык жетекчилерге болгон муктаждыгы менен бул сапатты калыптандыруунун теориялык жана методикалык негиздеринин иштелип чыкпагандыгы.

Аталган карама-каршылыктар педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруудагы илимий-теориялык жана практикалык зарылдыкты кантип чечүүгө болот делен маселенин бар экендиги изилдөөнүн темасын **“Билим берүү уюмдарынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу”** деп аныктоого түрткү болду.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иш Ж. Баласагын атынданы КУУнун жогорку меткептин педагогикасы кафедрасынын илимий иштер планынын алкагында аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: заманбап жогорку окуу жайлардын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулуктун маңызын ачуу жана аны калыптандыруунун илимий-теориялык негиздерин аныктоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Билим берүү уюмдарынын заманбап жетекчилеринин кесиптик маанилүү сапаты катары педагогикалык толеранттуулуктун маңызын жана генезисин ачуу.

2. ЖОЖдун билим берүү мейкиндигин жетекчилердин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруу предмети катары кароо менен изилдөөнүн методологиялык аспектилерин жана принциптерин негиздөө.

3. ЖОЖдун мульти-маданий билим берүү мейкиндигин мүнөздөө жана билим берүү мекемелеринин жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу моделин иштеп чыгуу.

4. Билим берүү уюмдарынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун мазмунун, формаларын жана ыкмаларын иштеп чыгуу жана сунушталган моделдин эффективдүүлүгүн текшерүү максатында эксперименталдык педагогикалык иш-чараларды өткөрүү.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы:

1. Илимий-теориялык булактарды талдоонун негизинде «толеранттуулук» жана «педагогикалык толеранттуулук» түшүнүктөрүнүн маңызы ачылды. Педагогикалык толеранттуулуктун көп компоненттүү түзүмү аныкталып, анын когнитивдик, мотивациялык, иш-аракеттик жана рефлексиялык компоненттери аныкталды.

2. ЖОЖдун билим берүү мейкиндигин изилдөөнүн методологиялык ыкмалары негизделип, педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча интолеранттуу чөйрөдөн толеранттуу чөйрөгө өтүү механизмдери иштелип чыкты.

3. ЖОЖдун мульти-маданий билим берүү мейкиндигинин өзгөчөлүктөрүнө мүнөздөмө берилип, педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу модели иштелип чыгып, анын компоненттери жана алардын өз ара байланыштары негизделди.

4. Билим берүү уюмдарынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча мазмун, формалар жана методдор иштелип чыгып, эксперименталдык иште текшерилип, кесиптик жана жеке тажрыйбанын оң динамикасында чагылдырылды.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси: изилдөөнүн натыйжаларын төмөнкү учурларда колдонууга болот: ЖОЖдун жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугунун деңгээлин аныктоо боюнча диагностикалык инструменттерди иштеп чыгууда: билим берүү

уюмдарынын жетекчилери үчүн педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча билим берүү программаларын иштеп чыгууда; ЖОЖдун мультимаданий билим берүү мейкиндигин башкарууда уюштуруучулук маселелерди чечүүдө.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Педагогикалык толеранттуулук билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин ишинин маанилүү аспектилеринин бири катары көп маданияттуу билим берүү чөйрөсүндө өзүнчө көрүнүшкө ээ. Бул билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин билим берүү чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүнө сезимталдык менен мамиле кылуу жөндөмдүүлүгүнөн көрүнгөн кесиптик жана инсандык маанилүү сапаттар, ал бүгүнкү күндө ар кандай социалдык багыттары жана кесиптик багыттары бар адамдарды бириктирген татаал көп курактуу, көп маданияттуу коомчулукту билдирет. Демек, билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин арасында педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу жолдорун изилдөө педагогика илиминин актуалдуу милдеттеринин бири болуп калат.

2. ЖОЖдордун жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун негизги методологиялык ыкмалары катары төмөнкүлөр аныкталган: системалык, маданий-логикалык, диалогдук, синергетикалык, функционалдык, долбоордук, процесстик жана чөйрөлүк ыкмалар. Булар окуу-тарбия процессинин субъекттеринин толеранттуу өз ара аракеттенүүсүн камсыз кыла ала турган билим берүүчү, өнүктүрүүчү жана маданий-тарбиялык шарттардын жыйындысын түзөт.

3. ЖОЖ жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун негизги шарттары болуп жалпы педагогикалык маданиятты жогорулатуу, ыңгайлуу билим берүү жана толеранттуу чөйрөнү түзүү, билим берүү уюмдарынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун структуралык-функционалдык моделин иштеп чыгуу жана киргизүү, бул жерде көп маданияттуу билим берүү чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу маанилүү ролду ойнойт.

4. Эксперименталдык иш изилдөөнүн методологиялык ыкмаларынын негиздүүлүгүн жана сунушталган структуралык-функционалдык моделдин жана педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча жетекчилер үчүн тренингдердин жана семинарлардын программасынын эффективдүүлүгүн көрсөткөн, бул толеранттуу мамилелерди жогорулатуу, интолеранттуулуктун көрүнүштөрүн азайтуу, көп маданияттуу чөйрөдөгү башкаруучу кызматкерлердин кесиптик тажрыйбасын жогорулатуу жана ЖОЖдо социалдык-психологиялык абалды гармониялаштыруу менен көрүнгөн.

Изденүүчүнүн жекече салымы: толеранттуулук жана «педагогикалык толеранттуулук» түшүнүктөрүнүн маңызын ачууда; билим берүү уюмдарынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун методологиялык ыкмалары жана принциптерин негиздөөдө; ЖОЖдун көп маданияттуу билим берүү чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүн ачууда; педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу

боюнча структуралык-функционалдык модель түзүүдө; билим берүү уюмдарынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча тренинг программасын иштелип чыгып ал программа Казакстан республикасынын Л.Н. Гумилев атындагы ЕМУда эксперименталдык иште апробациядан өткөн.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы жана тастыкталышы. Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо изилдөөнүн бардык этаптарында отчетторду тапшыруу, 2023-жылдын 28-апрелинде БатМУда А. Масалиевдин 90 жылдыгына арналган эл аралык илимий-тажрыйбалык конференцияда; 2024-жылдын 22-23-апрелинде “Университеттин ыңгайлуу билим берүү чөйрөсү үчүн педагогикалык толеранттуулук” деген темадагы эл аралык форумда доклад жасоо менен жүргүзүлдү.

Диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышы: изилдөөнүн негизги натыйжалары 8 макалада жарыяланган, анын ичинде РИНЦ системасында 2 макала, 1 макала Scopus.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүү, үч бөлүм, корутунду, колдонулган адабий булактардын тизмеси жана тиркеме бөлүмдөрүнөн турат; 17 таблица жана 26 сүрөт камтылган. Колдонулган адабияттар тизмеси 152 булакты камтыйт, диссертациянын көлөмү 195 барак, 5 тиркемеден турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, алынган натыйжалардын практикалык мааниси, коргоого коюлган негизги жоболор, изденүүчүнүн ишке кошкон жеке салымы жана анын ишинин негизинде басылып чыккан басылмалары, диссертациянын түзүмү жана көлөмү берилет.

Биринчи бап «Толеранттуулук түшүнүгүнүн теориялык негиздери жана анын билим берүү системасынын субъекттерин башкаруудагы проекциясы» деп аталып изилдөөнүн биринчи жана экинчи милдеттеринин чечилиши берилген, «толеранттуулук» түшүнүгүнүн генезиси жана анын инсандыктын интегралдык сапаты катары өнүгүүсү, педагогикалык толеранттуулук билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин кесиптик жактан маанилүү сапаты катары негизделген, ошондой эле ЖОЖдун билим берүү мейкиндигинде педагогикалык толеранттуулукту жетекчиге калыптандыруу үчүн толеранттуу чөйрөнү түзүүнүн методологиялык ыкмалары жана принциптери аныкталган.

Университеттердин заманбап билим берүү мейкиндиги глобалдашуу жана заманбап жаштардын этномаданий кызыкчылыктары кесилишкен татаал социалдык-маданий жана көп маданияттуу чөйрөнү билдирет. Демек, ЖОЖдун билим берүү процессин башкаруу стратегиясы көп маданияттуу коомдо натыйжалуу кесиптик ишмердүүлүктүн маанилүү шарты болуп саналган менеджерлердин моралдык-рухий баалуулуктарын жана

функционалдык-педагогикалык сапаттарын калыптандыруу милдеттерин камтышы керек.

Мындай стратегиялар билим берүүчү уюмдардын студенттерин жана окутуучуларын ар түрдүү маданий социалдык шарттарда иш алып баруу үчүн тажрыйба жана билимин өнүктүрүүгө жардам берет, ошондой эле коомдогу этникалык жана маданий ар түрдүүлүктү урматтоо, бөлүшүү жана түшүнүүчүлүктү күчөтүүгө түрткү берет.

Билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин функционалдык маанилүү профессионалдык сапаты этникалык, саясий, диний, кесиптик, муундар аралык, гендердик жана башка коммуникация түрлөрү чөйрөсүндө көрүнгөн инсандык, индивидуалдык, инсандар аралык, социалдык, социалдык-маданий сапат катары каралуучу толеранттуулук болуп саналат.

Толеранттуулук – бул жетекчинин ар түрдүү этникалык, саясий, диний, кесиптик жана гендердик айырмачылыктарды түшүнүү жана урматтоо жөндөмдүүлүгү. Бул сапат билим берүү уюмунда эффективдүү өз ара аракеттенүүгө гана эмес, ошондой эле студенттер жана окутуучулар үчүн гармониялуу жана инклюзивдүү чөйрө түзүүгө жардам берет. Толеранттуулук, ошондой эле, көп маданияттуу жана көп тилдүү коомдо билим берүү уюмдарынын жетекчилери үчүн маанилүү сапат болуп, ар кандай социалдык жана маданий айырмачылыктарды эске алып, ийгиликтүү башкарууга мүмкүндүк берет.

Философиялык илимде толеранттуулук латын тилиндеги «tolerantia» (сабыр) сөзүнөн чыккан деп эсептелет. Философияда бул термин мамилелер категориясы катары каралат жана толеранттуу аң-сезимдин маданияты катары, ал мамилелер системасы, ички жана тышкы эркиндикти билдирүү, ар кандай көз караштар менен жүрүм-турумдардын жолдорун тандай билүү мүмкүнчүлүгү катары көрүнөт.

Социологдор толеранттуулукту социалдык көйгөй катары карап, аны коомдук мамилелердин нормасы жана баалуулуктар системасы катары карашат, бул жерде негизги көрсөткүч катары башкалар менен конструктивдүү өз ара аракеттешүүнү билүүнүн маанилүүлүгү көрсөтүлөт.

Толеранттуулук түшүнүгүн педагогикада хронологиялык жактан анализдөө тарыхый көз караштан «толеранттуулук» феноменинде коомдук мамилелердин моралдык-ахлактык мүнөздөмөлөрү, анда маданий айырмачылыктарга ээ адамдар тең укуктуу, тең кадыр-барктуу болуп, бири-бирин өз баалуулугу жана автономдугу менен кабыл алат деген фактылар катталгандыгын көрсөткөн.

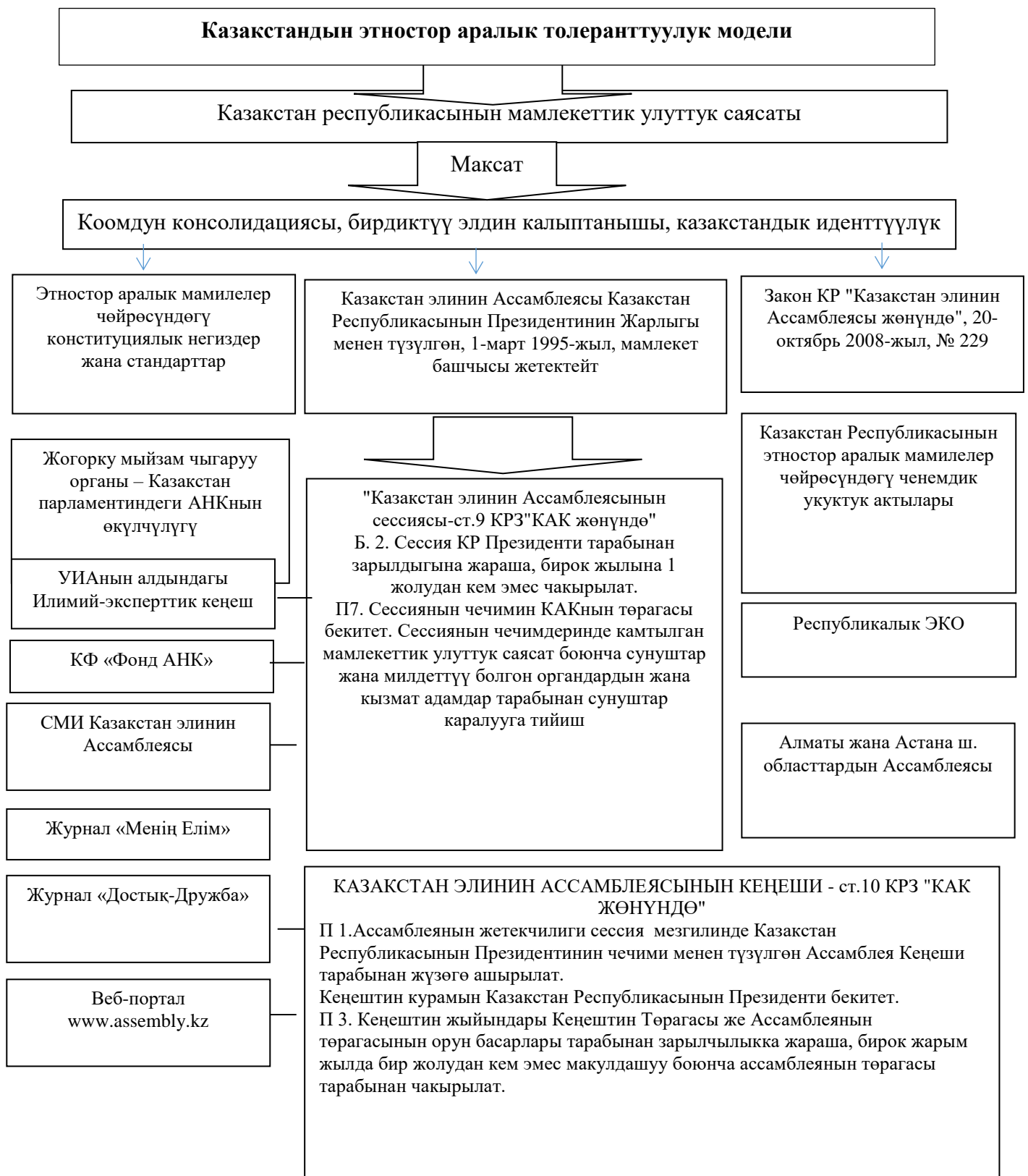
Толеранттуулуктун пайда болушунун философиялык, психологиялык, социологиялык, педагогикалык илимдердин көз карашынын анализи бул түшүнүктүн негизги маанилүүлүгү болуп, бул адамдын анын коомдук маданий жана этномаданий өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен мамиле жасоо, анын коомдогу абалына гана көз каранды болбостон адамды кабыл алуу жана адам өзүн кабыл алуу катары түшүндүрүлөт. Бул көз караштан караганда, толеранттуулук социалдык жүрүм-турумдун формасы жана ыкмасы катары түшүнүлөт, ал учурда адам айланасындагыларды өзгөчө маданияттын ээлерин

катары карап, алар менен эсептешиши керек. Ар кандай социалдык көрүнүш жана жеке адамдын сапаты катары толеранттуулук өзгөрүүлөргө дуушар болуусу, трансформацияланууга жана өнүгүүгө жөндөмдүү.

Билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин арасында педагогикалык толеранттуулукту өнүктүрүү проблемаларын изилдөөдө биз көптөгөн элдердин улуттар аралык мамилелеринин көп кылымдык тажрыйбасына таянабыз. Атап айтканда, жалпы жарандык аң-сезимдин, салттуу казак менталитетинин жана башка элдердин улуттук өзүн-өзү андоосунун өзгөчөлүктөрүн бириктирген улуттар аралык толеранттуулуктун казак моделинен.

Изилдөөдөгү билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулуктун калыптандыруунун көйгөйлөрү жөнүндө сөз болгондо, биз көптөгөн элдердин улут аралык мамилелерине таянабыз. Айрыкча, казак улуттар аралык толеранттуулук моделинен, ал жалпы жарандык аң-сезимдин, салттуу казак менталитетинин жана башка элдердин улуттук өзүн-өзү таануусунун өзгөчөлүктөрүнөн, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентинин 2020-жылдын 13-ноябрындагы №38 «Кыргызстан элинин Ассамблеясынын Кеңешинин ролун жана статусун жогорулатуу жөнүндө» Жарлыгынан жана Кыргызстан элинин Ассамблеясынын Кеңешине Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу кеңеш берүүчү органдын статусу жөнүндөгү жоболордон чыгабыз [<https://cbd.minjust.gov.kg/5-547/edition/1093917/ru>].

Биздин оюбузча, бул документтер жалпы жарандык өзүн-өзү таанууну калыптандыруу менен бирге, бул республикаларынын жарандарында тең укуктуу мүмкүнчүлүктөрдү түзөт, ошону менен бирге толеранттуу мамилелерди коомдун өзүндө жана социалдык институттарда ишке ашырууга өбөлгө түзөт (1.1-сүрөт).

1.1-сүрөт. Казакстандын этностор аралык толеранттуулук модели.

Жогорудагы стратегиялардын алкагында педагогикалык толеранттуулук – бул социалдык толеранттуулуктун бир түрү болуу менен ал ар кандай социалдык-маданий шарттарда өзүнчө көрүнүшкө ээ. Педагогикалык толеранттуулук – бул билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин билим берүү чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүнө сезимталдык

менен мамиле кылуу жөндөмдүүлүгүнөн көрүнүп турган, бүгүнкү күндө ар кандай социалдык ориентациядагы жана кесипкөй адамдарды бириктирген татаал көп курактуу, көп маданияттуу коомчулукту чагылдырган профессионалдык жана инсандык маанилүү сапат.

Педагогикалык толеранттуулук билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин маанилүү кесиптик мүнөздөмөсү болуп саналат, ал бардык билим берүү процессинин катышуучулары – окуучулар жана алардын ата-энелери менен толеранттуу өз ара аракеттешүүнү өнүктүрүү жөндөмдүүлүгүнөн турат. Педагогикалык толеранттуулук конструктивдүү жана ошол эле учурда конфликтке жол бербеген өз ара аракеттешүү менен коштолот, ал жетекчинин өзүнүн башкаруучу жана педагогикалык функцияларын аткаруу процессинде кесиптик байланыштын кырдаалында пайда болот.

Билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугунун структуралык компоненттерине төмөнкүлөр кирет:

- Мотивациялык компонент – билим берүүнүн гуманисттик багытын түшүнүү;
- Когнитивдик компонент – негизги түшүнүктөрдү, технологияларды жана окутуу ыкмаларын билүү;
- Ишмердүүлүк компонент – бул жакшы ниеттеги өз ара аракеттешүү жана жагымдуу атмосфераны түзүү үчүн талап кылынган диалог;
- Рефлексиялык компонент – айлана-чөйрө менен болгон мамилелерди анализдөө, түшүнүү жана жалпылоого негизделген (1.1-таблица).

1.1-таблица. ЖОЖ жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугунун көрсөткүчтөрү

№	Көрсөткүчтөрү	Мүнөздөмөсү
1.	Мотивациялык компонент	Толеранттуулукка болгон мамилелердин мотивдерин түшүнүү, гуманисттик багыт жана позитивдүү көз караш, ошондой эле толеранттуулук жана зомбулукка каршы идеяларды жалпы адамзаттык жана жеке баалуулук катары кабыл алуу.
2.	Когнитивдик компонент	Педагогикалык толеранттуулук тууралуу билимдер, билим берүү уюмунун жетекчисинин кесиптик жактан маанилүү сапаты катары, өз ара натыйжалуу уюштуруунун продуктивдүү аракеттенүү технологияларын жана ыкмалары тууралуу билимдерди камсыз кылат.
3.	Ишмердүүлүк компонент	Толеранттуулук продуктивдүү өз ара аракеттенүүнү камсыз кылууну талап кылат, бул өз ара кызматташтык, конструктивдүү диалог, өз ара урматтоо жана ишеним принциптерине негизделет. Мындай өз ара аракеттенүү позитивдүү мамилелерди, диалогко умтулууларды, өзүн-өзү көзөмөлдөөнү жана

		эмоционалдык туруктуулукту уюштурууну камтыйт. Ошондой эле, толеранттуулук жетекчинин сын көз караш менен баалап, компромисске жетүүгө жөндөмдүүлүгүн билдирет.
4.	Рефлексиялык компонент	Толеранттуулук жеке адамдын жетишкендиктерин жөнгө салуучу, байланышта жеке маанилерди издөөгө, өзүн-өзү башкарууга, ошондой эле өзүн таанууга, кесиптик өсүүгө жана жеке иш стилин калыптандырууга түрткү берет. Бул сапат жетекчилерге жана кызматкерлерге өзүнүн ишмердүүлүгүн терең түшүнүүгө жана өнүгүүгө мүмкүнчүлүк түзөт, натыйжада кесиптик жана жеке жактан өсүүгө шарттар түзүлөт.

Жогоруда каралган педагогикалык толеранттуулуктун көрсөткүчтөрүндө билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин башкаруучулук жана педагогикалык функциялары чагылдырылган. Башкаруучулук функцияларды аткаруу: пландоо, алдын ала божомолдоо, уюштуруу, мотивация берүү, координациялоо, ишмердүүлүктүн сапатын жана натыйжаларын камсыз кылууну көзөмөлдөө, каржылык жана адам ресурстарын башкаруу сыяктуу иштерди аткарып, жетекчи ошол эле учурда педагогикалык функцияларды да ишке ашырат: билим берүү, уюштуруу, прогноздоо, маалымат берүү жана коммуникацияларды камтыйт. Жетекчи уюмдун билим берүү функциясына байланыштуу башкаруу ыкмаларын колдонуп, алардын ийгилиги педагогикалык толеранттуулуктун сакталуусуна жараша болот.

Жыйынтыктап айтканда, биринчи милдет педагогикалык толеранттуулуктун генезисин изилдөө, толеранттуулук түшүнүгүнүн кесиптик маанилүү сапат катары маңызын аңдоо төмөнкүдөй аныктама берүүгө мүмкүнчүлүк берет: «Билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугу – бул функционалдык кесиптик толеранттуулуктун бир түрү, ал жетекчилердин билим берүү чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүнө сезимталдык менен жооп берүү жөндөмдүүлүгүн билдирет. Бул чөйрө бүгүнкү күндө курагы ар түрдүү, көп маданияттуу, социалдык багыттары жана кесиптик максаттары ар кандай адамдарды бириктирген татаал коомчулукту түзөт».

Экинчи бап «**ЖОЖдун билим берүү мейкиндигин башкарууда толеранттуулукту изилдөөнүн методологиясы жана ыкмалары**» деп аталып, үчүнчү изилдөө милдетин чечүү белгиленген, ЖОЖдун билим берүү мейкиндигин педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу үчүн изилдөөнүн методологиялык ыкмалары, принциптери негизделген, ошондой эле билим берүү мейкиндигинде интолеранттуу чөйрөдөн толеранттуу чөйрөгө өтүүнү башкаруу боюнча педагогикалык механизмдер аныкталган.

Изилдөөнүн объектиси: заманбап ЖОЖдордун билим берүү процесси жана мейкиндиги.

Изилдөөнүн предмети: заманбап ЖОЖдордун жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруу процесси.

Бул педагогикалык изилдөөнүн негизги милдеттеринин катарына жогорку окуу жайынын билим берүү мейкиндигин изилдөө методологиялык ыкмалардын жана принциптердин негиздүүлүгүн аныктоо кирет, бул билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандырууга багытталган. Бул контекстте жүргүзүлгөн изилдөө методологиялык ыкмаларды изилдөөнүн жалпы стратегиясын жана жетекчилердин маданий билим берүү жана социалдык-адептик ой жүгүртүүсүн калыптандыруунун конкреттүү жолдорун аныктоодо илимий багыт катары кароого мүмкүндүк берет. Изилдөөнүн жүрүшүндө көп маданияттуу чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн төмөнкү ыкмалар колдонулган: системалык, чөйрөлүк, диалогдук, социомаданий, ишмердүүлүк, жеке инсанга багытталган жана синергетикалык көп маданияттуулукту түшүнүү ыкмалары колдонулат.

Методологиялык багыт катары 2018-2040-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын “...көп улуттуу маданиятты, тарыхый-маданий мурастарды жана улуттун бүтүндүгүн аныктаган негизги маданий негиздерин колдоого жана өнүктүрүүгө, өлкөдө жашаган ар бир адамдын потенциалын ачууга жана анын жыргалчылыгын камсыз кылуу” Улуттук өнүгүү стратегиясына таянат. Бул контекстте билим берүү чөйрөсүндө педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу маселеси өзгөчө мааниге ээ.

Күнүмдүк байкоолор көрсөткөндөй, заманбап билим берүү системасынын жетекчисинин ишмердүүлүгүндө эң талап кылынган сапаттарга төмөнкүлөр кирет: көп маданияттуу чөйрөдө иштей билүү, белгисиз жагдайларда чечим кабыл алуу жана иштөө даярдыгы, ийкемдүүлүк жана креативдүүлүк, «жумшак» башкаруу стили, пикирлердин плюрализмине сабырдуулук көрсөтүү жөндөмдүүлүгү – башкача айтканда, толеранттуулук. Мында жетекчиликтин ийгилиги көбүнчө билим берүү процессинин субъекттери менен өз ара аракеттенүү технологиясын, коммуникация жана адамдык мамилелерди башкаруу технологиясын өздөштүрүү деңгээлине жараша болот.

Билим берүү уюмунун жетекчиси бир эле учурда башкаруучулук жана педагогикалык функцияларды аткарат, педагог, уюштуруучу, жетекчи жана педагогдор үчүн кеңешчи, ошондой эле структуралык бөлүмдүн расмий өкүлү катары кызмат кылат. Демек, башкаруучулук тапшырмаларга жараша өз ара аракеттенүүнүн каражаттары жана ыкмалары тандалат, бул жерде кесиптик ишмердүүлүктүн милдеттүү компоненти катары педагогикалык толеранттуулук, ошондой эле билим берүү чөйрөсүндөгү субъекттердин улуттук-маданий жана башка өзгөчөлүктөрүнө болгон өзгөчө сезимталдык болушу керек. Мындай толеранттуулуктун көрсөткүчтөрү болуп, өз ара урматтоо, ишенимдүү мамилелер, жакшы ниет жана аба ырайынын эмоционалдык фонундагы туруктуулук эсептелет.

Билим берүү уюмунун жетекчисинин башкаруучулук ишмердүүлүгүндө толеранттуулук төмөнкү мүнөздөмөлөр менен аныкталат:

1. Мотивациялык сапат. Максаттарды коюу жөндөмдүүлүгү, тышкы өзгөрүүлөргө тиешелүү жана мобилдүү реакция кылуу, кызматкерлерди корпоративдик ишмердүүлүккө шыктандыруу.

2. Креативдүүлүк. Өзгөрүүлөргө жана жаңы шарттарга ийкемдүү адаптациялоо жөндөмдүүлүгү.

3. Башкаруучулук-уюштуруу сапаты. Диалог куруу жөндөмдүүлүгү, жоопкерчилик алууга даярдык, кесиптештердин ишин талдоо, алардын жеке жана кесиптик өзгөчөлүктөрүн эске алуу.

4. Коммуникативдик жөндөмдүүлүк. Конструктивдүү өз ара аракеттенүү, чөйрөнү натыйжалуу колдонуу, ишкердик этиканы сактоо, ийкемдүү жана так болуу.

Бул негизделген мүнөздөмөлөрдөн биз билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруунун структуралык-функционалдык моделин иштеп чыктык (2.1-сүрөт).

ЖОЖ жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруу процессинин структуралык-функционалдык модели

Социалдык заказ

Максат: ЖОЖдун жетекчисинин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруу

Милдеттер

Толеранттуулукту активдүү турмуштук позиция катары калыптандыруу, толеранттуу өз ара аракеттенүү көндүмдөрүн өнүктүрүү, чөйрөнүн позитивдүү кабылдоосун калыптандыруу.

Субъектилери: ЖОЖдун билим берүү мейкиндигинин субъектилери: жетекчилер, ПОК, студенттер

Методологиялык жандоо

Жандоолор: системалык, маданий, диалогдук, долбоордук, синергетикалык, кырдаалдык, процесстик, экологиялык.

Педагогикалык принциптер

Кесиптик өз ара аракеттенүү маселелерин компетенттүү чечүү принциптери; баалуулуктардын бирдиктүү гуманитардык системасын кабыл алуу принциби; көп түрдүүлүктүн тең укуктуулук жана тең укуктуулук принциби; инсандык жана кесиптик өнүгүүнүн биримдик принциби; өз ара байытуучу диалог принциби.

ЖОЖ жетекчисинин педагогикалык маанисинин мазмундук компоненттери

когнитивдик

мотивациялык

иш-аракеттер

рефлексиялык

Функциялары: божомолдук, социалдык, адаптативдик, коммуникативдик, гуманитардык жана идентификация.

Педагогикалык шарттар

Билим берүү чөйрөсү педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун шарты катары

Билим берүү чөйрөсүнүн структуралык компоненттери

нормативдик-регламенттөөчү

перспективага багыт берүүчү

коммуникативдик-маалыматтык

ишмердик-дем берүүчү

Билим берүү чөйрөсү билим берүү чөйрөсүнүн көп деңгээлдүү курамына багытталышы.

инсандык-ишмердүүлүк

баалуулук

корпоративдик

предметтик

экологиялык-эргономикал

ЖОЖдун шартында толеранттуулуктун калыптанышына таасир этүүчү факторлор

Субъективдүү факторлор: инсандын жеке өзгөчөлүктөрү

Объективдүү факторлор: адамдын жеке өзгөчөлүктөрү

Педагогикалык толеранттуулуктун калыптануу деңгээли

Деңгээлдер: жогорку, ортонку,

Жакшы ниет, сылыктык, чыдамдуулук, эмпатиянын жогорку деңгээли, стереотиптердин жоктугу, бейкалыс пикир, жүрүм-турумдун автономиясы; прогнозизм, социалдык оптимизм; демилгелүүлүк.

Жыйынтык: ЖОЖ жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугунун калыптанышы

ЖОЖдун Билим берүү мейкиндиги

ЖОЖдун Билим берүү мейкиндиги

2.1-сүрөт. Университет жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруу процессинин структуралык-функционалдык модели.

Теоретикалык моделди иштеп чыгууда биз төмөнкү автордук аныктаманы негиз катары алдык: «*Педагогикалык толеранттуулук* – бул функционалдык кесиптик толеранттуулуктун түрү, ал баалуулуктарга негизделген өз ара аракеттенүүнү аныктайт, субъекттин конструктивдүү негизде билим берүү чөйрөсүнүн өкүлдөрү менен мамиле түзүүгө багытталган аң-сезимдүү жеке аракеттерге даярдыгын билдирет жана анын башкаруучулук, педагогикалык функцияларынын бардык спектрин камтыйт».

Үчүнчү бап «**Билим берүү уюмунун жетекчисинде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча эксперименталдык иш**» деп аталып, эксперименталдык иштин жүрүшү жана мазмуну, педагогикалык толеранттуулуктун баштапкы абалы, педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун структуралык-функционалдык моделин ишке ашыруу жолдору жана бул моделдин ЖОЖдун поликультурдук билим берүү мейкиндигинде эффективдүүлүгү негизделген.

Моделди ишке ашыруунун алдында констатациялык эксперимент жүргүзүлүп, ал университет жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугунун фактордук структурасын аныктоого мүмкүндүк берди. Структура 7 компоненттен турат, алар диссертацияда берилген.

Педагогикалык толеранттуулукка байланыштуу университет жетекчилеринин баштапкы абалын аныктоо үчүн төмөнкү методдор жана ыкмалар колдонулду:

1. В. В. Бойконун жалпы коммуникативдик толеранттуулукту диагностикалоо методикасы;
2. Университет жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугу боюнча автордук методика;
3. Группаларды салыштыруу аркылуу айырмачылыктарды аныктоо үчүн Стьюденттин t-критери;
4. Жыйынтыктардын фактордук анализи университет жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугунун фактордук структурасын аныктоого мүмкүндүк берди, ал 7 компоненттен турат, алар диссертацияда сүрөттөлгөн.

Биринчи этапта негизги билим берүү уюмунун бөлүмдөрүн жетектеген жетекчилердин педагогикалык толеранттуулугунун баштапкы абалы изилденген. Бул жыйынтыктар жетекчилердин күтүлгөн кесиптик сапаттары боюнча педагогдордун жана студенттердин пикирлерин изилдөө негизинде алынган.

Констатациялык эксперименттин жыйынтыктары, педагогикалык толеранттуулуктун компонентинин көрсөткүчтөрүн түзүү боюнча, университеттин жетекчилеринин көпчүлүгү орточо жана төмөнкү деңгээлге ээ экенин көрсөттү. Бул көрсөткүчтөр төмөнкүдөй: жогорку – 11%, орточо – 26%, төмөн – 53%.

Констатациялык эксперименттин жыйынтыктарына ылайык, университеттин жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун түзүү процессинин жогоруда көрсөтүлгөн структуралык-функционалдык модели иштелип чыкты.

Изилдөөнүн экинчи этабы педагогикалык толеранттуулукту түзүү боюнча структуралык-функционалдык моделди негизги билим берүү уюмунун жетекчилеринде апробациялоого багытталган калыптандыруучу экспериментке арналып, ал моделди ишке ашыруу чыныгы функционалдык иш-аракеттер процесси аркылуу жүргүзүлүп, уюштуруу-педагогикалык компонентти камтыды.

Калыптандыруучу эксперименттин негизги максаты, билим берүү структураларынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукка байланыштуу билимдердин, жөндөмдөрдүн, көндүмдөрдүн жана компетенциянын системасын түзүү, билим берүү процессин уюштуруучунун педагогикалык тажрыйбасын өнүктүрүү жана алардын моделге, социалдык заказга жана мамлекеттик билим берүү стандарттарына шайкештигин камсыз кылууда жатат.

Биз иштеп чыккан тренинг программасынын негизги максаты, билим берүү процесинин катышуучуларынын көз караштарын, позицияларын, социалдык багыттарын, жашоо образынын улуттук-маданий өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, бөлүм жетекчилеринин функционалдык милдеттерин аткарууда толеранттуу өз ара аракеттенүүгө активдүү педагогикалык позицияны жана психологиялык даярдыкты түзүү болгон.

Жүргүзүлгөн вебинар төмөнкү темаларды камтыды: «Толеранттуулук», «Педагогикалык толеранттуулук университеттин субъекттеринин маанилүү сапаты катары», «Педагогикалык толеранттуулукту диагностикалоо жана аны калыптандыруу технологиялары».

Тажрыйбалык-эксперименталдык иштер көрсөткөндөй, жетекчилердин натыйжалуулугунун негизги көрсөткүчтөрүнө төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

- Башка адамдарды, улуттарды, диндерди жана социалдык чөйрөнү түшүнүү жана кабыл алуу жөндөмү, жакшы ниет, эмпатия, тартип;
- Сабырдуулук; башка улуттагы адамдарга карата стереотиптердин, бейкалыс пикирлердин жоктугу, позитивдүү этникалык иденттүүлүктүн калыптанышы;
- Социалдык-ахлактык жүрүм-турум мотивдеринин айкындуулугу, теңтуштар менен сүйлөшүүдө кыйынчылыктарсыз байланыш.

Толеранттуу жетекчи тапшырмаларды так аныктайт, алардын чечилишинде өзүнүн ролун түшүнөт, кызматкерлерин өз алдынча аракеттерге шыктандырууга ички стимулдарды колдонууга жөндөмдүү, мүмкүн болуучу кыйынчылыктарды алдын ала көрүп, ийгиликсиздиктерди эскертет жана ар бир конкреттүү жагдайда эң жакшы чечимди таба алат.

Үчүнчү этап контролдук-натыйжа эксперименти, моделди ишке ашыруунун баштапкы кесиптик этабында жүргүзүлгөн натыйжалуу баалоо компоненти катары көрсөтүлгөн. Контролдук эксперименттин натыйжалары

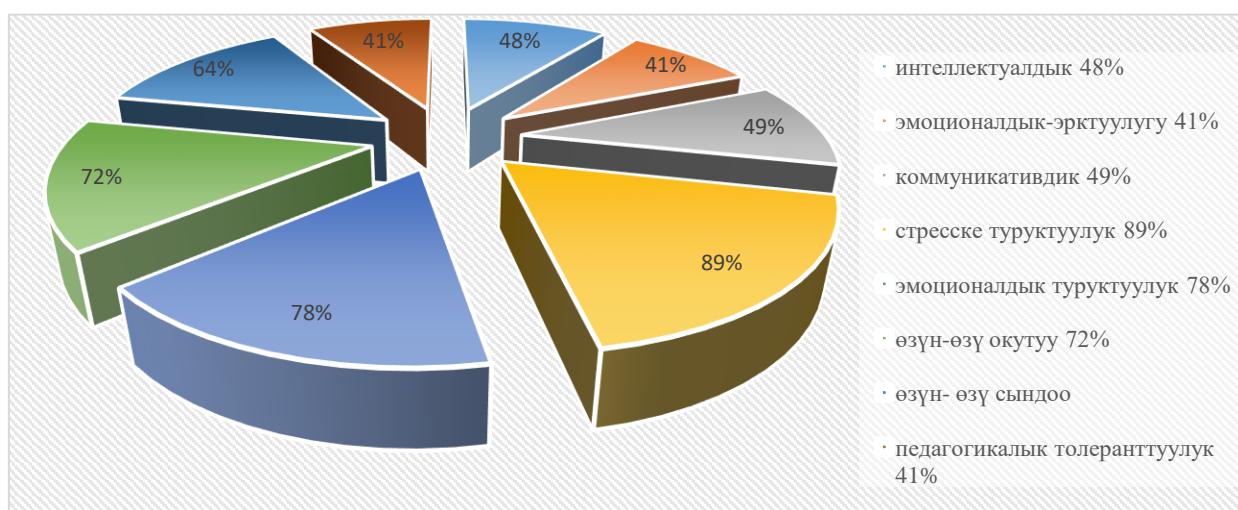
заманбап жетекчинин маанилүү кесиптик сапаты катары педагогикалык толеранттуулуктун калыптануу деңгээлине комплекстүү баа берүү болуп саналат.

Бул этаптын милдеттерине ошондой эле тажрыйбалык-эксперименталдык иштерге чейин жана андан кийинки жетекчилердин билим деңгээлин аныктоо, жетекчилер педагогикалык толеранттуулуктун жана окуу-тарбиялоо процессин ыңгайлуу уюштуруунун зарылдыгын канчалык түшүнүшкөнүн аныктоо кирген. Бул көрсөткүчтөр 3.1-таблицада келтирилген.

3.1-таблица. ЖОЖ жетекчисинин кесиптик-функционалдык сапаттарынын экспериментке чейинки жана эксперименттен кийинки көрсөткүчтөрү

Толеранттуулуктун компоненттери	Балл % менен	
	Экспериментке чейин	Эксперименттен кийин
Интеллектуалдык сапаттар	48%	73%
Эмоционалдык-эрктүүлүк	41%	54%
Коммуникативдик сапаттар	49%	61%
Стресске туруктуулук	89 %	91%
Эмоционалдык туруктуулук	78%	84%
Өзүн-өзү окутуу	72%,	89%
Өзүн-өзү сындоо	64 %	77%

Графикалык жактан алганда, калыптандыруучу экспериментине чейинки окуу жай жетекчисинин кесиптик-функционалдык сапаттарынын компоненттери боюнча жетекчинин билимин аныктоонун натыйжалары төмөнкү 3.1-сүрөттө берилди.

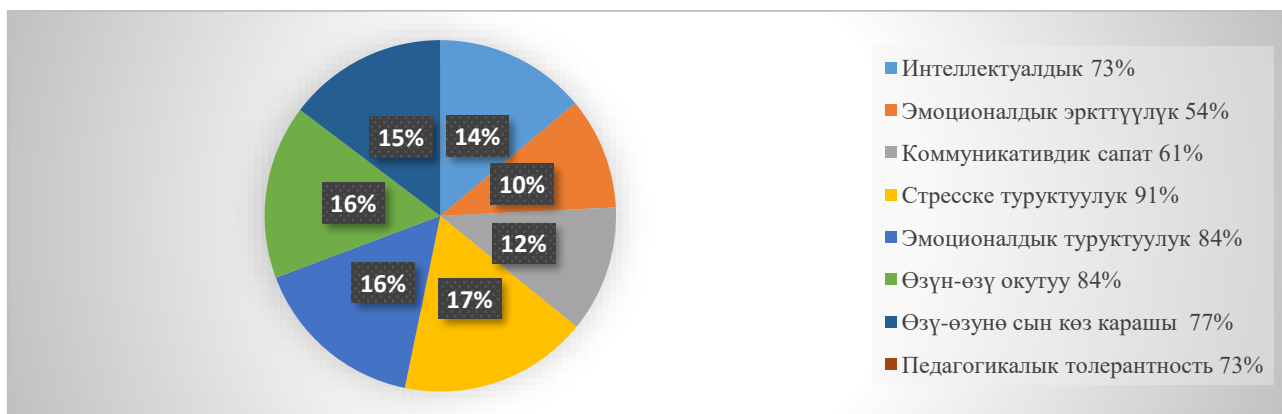

3.1-сүрөт. Экспериментке чейин ЖОЖ жетекчисинин кесиптик-функционалдык сапаттарынын көрсөткүчтөрү.

Биз констатациялык экспериментте өлчөнө турган сапаттарды тандап алдык. Андай көрсөткүчтөргө 8 сапат киргизилди, алар жеке адамдын

сапаттары катары да, ошондой эле билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин функционалдык педагогикалык толеранттуулугунун көрсөткүчтөрү катарына да кирет. Бул сапаттар функционалдык ишмердүүлүктү баалоо үчүн колдонулат.

Графикалык түрдө, жетекчинин билимдерин аныктоо натыйжалары, анын кесиптик-функционалдык сапаттарынын компоненттерин калыптандыруу боюнча калыптандыруучу эксперименттен кийинки көрсөткүчү төмөнкү 3.2-сүрөттө берилди.

3.2-сүрөт. Билим берүү уюмунун жетекчисинин кесиптик-функционалдык сапаттарынын көрсөткүчтөрү экспериментке чейин.

Калыптандыруучу эксперименттин натыйжаларын талдоодо эксперименттен кийинки оң өзгөрүүлөрдү чагылдырып турат. Интеллектуалдык сапаттар 48%дан 73%га чейин өскөн. Эмоционалдык-эрктүүлүк сапаттар 41%дан 54%га чейин, стресске туруктуулук, жетекчинин маанилүү сапаттары катары баштапкы учурда 89% белгиленген, ал калыптандыруучу этабынан кийин 91%га жеткен. Ишке жөндөмдүүлүк – 82%, эмоционалдык туруктуулук – 78%, өзүн-өзү үйрөнүү 72%дан 89%га чейин, өзүн-өзү сын көз менен баалоо 64%дан 77%га чейин, педагогикалык толеранттуулук 41%дан 73%га чейин өскөн (3.2-таблица).

3.2-таблица. Фокус группасынын педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу экспериментке чейинки жана андан кийинки натыйжалары

Компоненттери	Респонденттердин саны	Педагогикалык толеранттуулуктун өнүгүү деңгээлин баалоо					
		жогорку		ортонку		төмөнү	
		чейин	кийин	чейин	кийин	чейин	кийин
Когнитивдик	43	11%	66%	26%	24%	53%	10%
Мотивациалык	43	19%	75%	39%	23%	42%	2%
Ишмердүүлүк	43	18 %	67%	25%	23%	57%	10%
Рефлексиялык	43	16%-	70%	30% -	25%	54%	5%

Таблицалардан жана диаграммалардан көрүнүп тургандай, өзгөрүүлөр педагогикалык толеранттуулуктун бардык компоненттерин камтып турат. Эгерде констатациялык эксперимент этабында педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча алынган натыйжалар негизинен орто жана төмөнкү деңгээлде болсо, анда калыптандыруучу экспериментинен кийин натыйжалар төмөнкүчө өзгөрдү: когнитивдик деңгээл 11%дан 66%га чейин өстү, айырма 55% түздү, орто деңгээл 26%дан 24%га чейин төмөндөдү, айырма аз, төмөнкү көрсөткүч 53%дан 10%га чейин азайды, айырма 40% түздү.

Жалпы алганда, тажрыйбалык-эксперименттик изилдөө педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча билим берүү уюмдарынын жетекчилери үчүн атайын иштелип чыккан жана өткөрүлгөн тренингдердин, семинарлардын жана окуу экспериментинин натыйжалары менен түзүлгөн объективдүү шарттардын ортосундагы мыйзам ченемдүү байланыштарды орнотууга мүмкүнчүлүк берет.

КОРУТУНДУ

Педагогикалык толеранттуулуктун маңызын ачуу, илимий-теориялык негиздерин жана азыркы университеттин билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин арасында бул сапатты калыптандыруунун жолдорун аныктоо максатында жүргүзүлгөн изилдөө төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет:

1. Илимий-теориялык булактарды талдоонун негизинде толеранттуулук жана педагогикалык толеранттуулук түшүнүктөрүнүн маңызы ачылды. Педагогикалык толеранттуулук – бул социалдык толеранттуулуктун бир түрү, мугалимдин инсанынын маанилүү кесиптик сапаты катары ал толеранттуулукка болгон мамилесинен, билим берүү уюмунун субъекттери менен өз ара аракеттенүүсүндө көрүнгөн мугалимдин активдүү позициясын болуп эсептелет;

2. ЖОЖдун жетекчисинин педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун фундаменталдык методологиялык ыкмалары болуп төмөнкүлөр саналат: системалык, маданий, диалогдук, синергетикалык, функционалдык, долбоордук, процесстик, экологиялык мамилелер, алар толеранттуулукту камсыз кылууга жөндөмдүү билим берүүнү өнүктүрүү жана маданий тарбиялоо шарттарынын жыйындысы болуп саналат.

Эң маанилүүсү болуп заманбап университеттин билим берүү чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүнө, мисалы, билим берүү чөйрөсүнүн көп факторлуулугуна, анын көп улуттуулугуна, көп тилдүүлүккө, көп маданияттуулукка билим берүү түзүмдөрүнүн жетекчилеринин көңүлүн жаңыртууга мүмкүндүк берген социалдык маданий жана *диалогдук мамилелер* саналат жана алар окуу түзүмдөрүнүн жетекчилеринин көп функциялуулугуна байланыштуу.

Диалогдук мамилелердин жаңы түрүнө – диалогго шарт түзүүгө мүмкүндүк берет. Педагогикалык толеранттуулукту калыптандырууда ал

социалдык-маданий билимдерди жана көндүмдөрдү, ошондой эле турмуштук-практикалык жана эмоционалдык-инсандык тажрыйбаны калыптандыруунун фундаменталдуу стратегиясы болуп эсептелет. Диалогдук жагдайда өз ара байланыштардын ар бир катышуучусу эң жогорку максат же баалуулук болуп саналат, алар эч качан каражат катары каралбайт.

3. Жогорку окуу жайынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун негизги методологиялык шарты катары структуралык-функционалдык модель сунушталат, анын башкы принциптерине төмөнкүлөр кирет: гетерогендик билим берүү чөйрөсүндө профессионалдык өз ара аракеттенүүнүн милдеттерин компетенттүү чечүү; маданий жана этникалык өзгөчөлүктөрдүн ар түрдүүлүгүн сактоо менен бирдей гуманисттик баалуулуктар системасын кабыл алуу; ар түрдүүлүктүн тең укуктуулугу жана маанилүүлүгү; инсандык жана профессионалдык өнүгүүнүн биримдиги; өз ара байылуучу диалог.

Иштелип чыккан моделдин өзгөчөлүгү, андагы төрт компоненттердин ар бири моделди ишке ашыруунун белгилүү бир баскычы менен корреляцияланып, педагогикалык толеранттуулуктун калыптануу динамикасын профессионалдык маанилүү сапат катары камсыз кылуунун үзгүлтүксүздүгү, өз ара байланышын жана ырааттуулугу менен камсыз кылынат.

4. Билим берүү уюмдарынын жетекчилеринде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун мазмуну, формалары жана методдору педагогикалык эксперимент аркылуу сынактан өтүү менен билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин кесиптик жана инсандык тажрыйбасынын оң динамикасында чагылдырылган.

Калыптандыруучу эксперименттин көрсөткүчтөрү сунушталган моделдин негизги максатына байланыштуу оң динамиканы көрсөтүп турат. Өзгөрүүлөр педагогикалык толеранттуулуктун бардык компоненттерин камтыды. Эгерде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча констатациялоочу эксперименттин жыйынтыктары негизинен орто жана төмөнкү деңгээлде болсо, калыптандыруучу эксперименттен кийин: когнитивдик деңгээли – жогору, 11% дан 66% га чейин өстү, айырма 55%, орто деңгээлде 26% дан 24% га чейин азайды, аз өзгөрүү байкалды, төмөнкү көрсөткүч 53% дан 10% га чейин азайды, айырма 40% түздү.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Билим берүү программаларынын жетекчилери магистрлерди даярдоонун мазмунуна педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча курсту инварианттуу түрдө киргизүүсү керек.

2. Билим берүү уюмдарынын жетекчилери педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча жогорку окуу жайынын административдик-менеджменттик кызматкерлери үчүн окутуу тренингдерин мезгил-мезгили менен уюштуруп туруу керек.

3. Жогорку окуу жайларында мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу курстарында «Педагогикалык толеранттуулук» дисциплинасын киргизүү.

4. Гуманитардык дисциплиналардын мазмунунда педагогикалык толеранттуулукту келечектеги педагогдордун кесиптик даярдыгынын негизги көрсөткүчү катары илимий-методикалык басымдуулугун күчөтүү.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Кашхынбай, Байжуман Толеранттылык пен кәсіби мотивацияның маман дайындаудағы маңызы [Текст] / Б. Кашхынбай // Феномен этнокультурной толерантности в музыкальном искусстве и образовании: материалы участников научного семинара. – Астана. 2012. – С. 49-51.

2. Кашхынбай, Байжуман The ways of formation of pedagogical tolerance of leaders of educational organizations [Текст] / В. Kashkhynbay, M. P. Asylbekova // Актуальные проблемы общества в цифровую эпоху: матер. Всероссийской научно-практ. конф. с международным участием. – СПб. – 2022. – С. 79-84. <https://s.siteapi.org/db33f211b111f03/docs/ra1bfusdga8o8gcgw4o804cc844w0k>

3. Кашхынбай, Байжуман The historical context of the development of the concept of «tolerance» [Текст] / Б. Кашхынбай // Вестник КРСУ. – 2023. – Т. 23. – №10. – С. 39-44. <http://vestnik.krsu.edu.kg/en/archive/194/7838>

4. Кашхынбай, Байжуман Manifestation of pedagogical tolerance of the leaders at the educational institutions [Текст] / Б. Кашхынбай, Н. А. Асипова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – №7. – С. 270-274. http://science-journal.kg/media/Papers/nntiik/2023/7/%D0%9D%D0%9D%D0%A2-7_2023_270-274.pdf

5. Кашхынбай, Байжуман A qualitative inquiry of the pedagogical tolerance qualities of heads in higher education institutions [Текст] / В. Kashkhynbay, Zh. Baltabayeva, Lawrence C. Kehinde, N. A. Asipova, S. Baisarina // Cogent education. – 2024. – VOL. 11/ – NO. 1. 2326749/ Q2. – С. 1-10. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2024.2326749>

6. Кашхынбай, Байжуман Педагогическая толерантность как важное качество руководителей образовательных организаций [Текст] / Б. Кашхынбай // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия: Педагогика. Психология. Социология. – Астана. – 2024. – №2 (147). – С. 355-364. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68524550>

7. Кашхынбай, Байжуман Administrative Views on Pedagogical Tolerance in Higher Education [Текст] / В. Kashkhynbay, Zh. Baltabayeva, M. Doğan, S. Baisarina // Journal of University Research. – 2024. – Volume 7. – Issue 3. – P. 247-258. <https://doi.org/10.32329/uad.1520051>

8. Кашхынбай, Байжуман Принципы инклюзивного образования в контексте академического превосходства [Текст] / Б. Кашхынбай // Инклюзивное образование в вузе: вызовы и решения: материалы

международной научно-практической конференции. – Астана, 2024. – С. 10-16.

Кашхынбай Байжуман Балтабайулынын 13.00.01 – жалпы педагогика жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн “Билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруу” деген темадагы диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: калыптандыруу, толеранттуулук, педагогикалык толеранттуулук, билим берүү уюмдарынын жетекчилери, билим берүү мейкиндиги, билим берүү процессинин субъектилери, фактордук анализ, калыптандыруу модели, педагогикалык тренинг.

Изилдөөнүн объектиси: заманбап ЖОЖдордун билим берүү процесси жана мейкиндиги.

Изилдөөнүн предмети: заманбап ЖОЖдордун жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруу процесси.

Изилдөөнүн максаты: педагогикалык толеранттуулуктун маңызын ачуу, заманбап ЖОЖдордун жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруунун илимий-теориялык негиздерин жана жолдорун аныктоо.

Изилдөө методдору: илимий-теориялык булактарды талдоо жана жалпылоо, байкоо, аңгемелешүү, тажрыйбаларды үйрөнүү, сурамжылоо, педагогикалык эксперименттин түрлөрү, фактордук анализ, маалыматтарды математикалык жол менен эсептөө.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: педагогикалык толеранттуулук түшүнүгүнүн маңызы, генезиси, көпкомпоненттүү түзүлүшү жана мазмуну ачылды; билим берүү уюмдарынын жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандыруунун методологиялык аспектилери аныкталды, билим берүү мекемелердин жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугун калыптандырууну изилдөөнүн методологиясы жана методдору аныкталып, педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун модели түзүлдү; толеранттуу чөйрөгө өтүүнү башкаруунун педагогикалык механизмдери аныкталды; педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун мазмуну, формалары жана методдору иштелип чыкты.

Колдонуу боюнча сунуштар: педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруунун структуралык-функционалдык модели; ЖОЖдордун жетекчилеринин педагогикалык толеранттуулугунун калыптандыгын аныктоонун методдору; педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу боюнча тренингдин программасы.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөнүн натыйжаларын көп маданияттуу жогоркуу окуу жай чөйрөсүн башкарууну өркүндөтүүдө колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Кашхынбай Байжуман Балтабайулы на тему: “Формирование педагогической толерантности у руководителей образовательных организаций” на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова: формирование, толерантность, педагогическая толерантность, руководители образовательных организаций, образовательное пространство, субъекты образовательного процесса, модель формирования, педагогический тренинг.

Объект исследования: образовательное пространство и процесс образования современного вуза.

Предмет исследования: процесс формирования педагогической толерантности у руководителей образовательных организаций современного вуза.

Цель исследования: раскрыть сущность педагогической толерантности, определить научно-теоретические основы и пути формирования педагогической толерантности у руководителей образовательных организаций современного вуза.

Методы исследования: анализ и обобщение научно-теоретических источников, наблюдения, беседа, изучение существующего опыта, анкетирование студентов и руководителей, все виды педагогического эксперимента, факторный анализ, математическая обработка данных.

Полученные результаты: раскрыта сущность понятий толерантность и «педагогическая толерантность», генезис и многокомпонентная структура и содержание понятия «педагогическая толерантность»; обоснованы методологические подходы к исследованию формирования педагогической толерантности руководителей образовательных организаций, спроектирована модель формирования педагогической толерантности у руководителей образовательного учреждения; определены педагогические механизмы управления переходом к толерантной среде; разработаны содержание, формы и методы формирования педагогической толерантности.

Рекомендации по использованию: структурно-функциональная модель формирования педагогической толерантности; методы определения уровня сформированности педагогической толерантности руководителей вуза; программа тренингов по формированию искомого качества, мониторинговой экспертизы толерантной образовательной среды вуза.

Область применения: результаты исследования могут быть использованы для совершенствования руководства образовательными организациями в условиях поликультурного пространства вуза.

SUMMARY

dissertation research by Kashkhynbay Baizhuman Baltabayuly on the topic: “Formation of pedagogical tolerance among heads of educational

organizations” for the academic degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.01 - general pedagogy, history of pedagogy and education

Key words: formation, tolerance, pedagogical tolerance, heads of educational organizations, educational space, subjects of the educational process, formation model, pedagogical training.

The object of research: educational space and the process of education of a modern university.

The subject of research: the process of developing pedagogical tolerance among heads of educational organizations of a modern university.

The purpose of research: to reveal the essence of pedagogical tolerance, to determine the scientific and theoretical foundations and ways of forming pedagogical tolerance among the heads of educational organizations of a modern university.

Research methods: analysis and synthesis of scientific and theoretical sources, observations, conversation, study of existing experience, questioning of students and leaders, all types of pedagogical experiments, factor analysis, mathematical data processing.

Results obtained: the essence of the concepts of tolerance and “pedagogical tolerance”, the genesis and multicomponent structure and content of the concept of “pedagogical tolerance” are revealed; methodological approaches to the formation of pedagogical tolerance among the heads of educational organizations have been substantiated, a model for the formation of pedagogical tolerance among the heads of an educational institution has been designed; pedagogical mechanisms for managing the transition to a tolerant environment have been identified; The content, forms and methods of developing pedagogical tolerance have been developed.

Recommendations for use: structural-functional model of the formation of pedagogical tolerance; methods for determining the level of formation of pedagogical tolerance of university leaders; training program on the formation of pedagogical tolerance.

Scope of application: the results of the study can be used to improve the management of educational organizations in the multicultural environment of the university.

